

РОЗДІЛ IV. ВЗАЄМОДІЯ МИСТЕЦТВ У ФОРМУВАННІ І РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.955.4:7

Науменко С.І.

РЕФЛЕКСІЯ ЯК ЧИННИК ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

В статтє рассматриваеться влияние личностной рефлексии на развитие творческого музыкального восприятия и мышления личности.

Ключевые слова : музыкальное творчество, творческое восприятие, личностная рефлексия.

Для сучасної тенденції культурного розвитку властиве невпинне зростання складності й суперечливості ситуацій, з якими стикається майже кожна людина. В наш час швидко міняються художні смаки, цінності, пріоритети. Така ситуація зумовлює об'єктивну необхідність рефлексії, що зумовить розкриття самоактуалізації, адаптивні, творчі можливості людини і ті особистісні властивості, які дозволять їй стати повноцінним громадянином суспільства.

В індивідуально – психологічному плані явище рефлексії розкривається як усвідомлення суб'єктом детермінант і засобів власної діяльності, усвідомлення себе як особистості. Рефлексія безпосередньо пов'язана із соціальним виявленням суб'єкта. Рефлексивно визначені способи діяльності цілеспрямовано включаються у соціальний контекст, який має посутнє значення, зокрема для розвитку художньої творчості. Також рефлексія розвивається і в комунікативних процесах. "Осмилення мислення" актуалізується спілкуванням і має не відсторонений, а ситуативний характер. Розуміння і оцінювання себе та інших осіб, інтерпретація взаємовідображувальних характеристик "Я та партнерів по взаємодії – усі ці компоненти рефлексії актуалізуються саме комунікативною ситуацією. Особистісна рефлексія здійснюється на базі соціально зумовлених інтеріоризованих цінностей, які знаходять вияв у ідеальних моделях.

Рефлексія – це процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів та станів.

Рефлексивне ставлення особистості до власної діяльності є однією з найважливіших психологічних умов її поглибленого усвідомлення, критичного аналізу конструктивного вдосконалення. Здатність людини рефлексивно ставитись до самої себе та своєї діяльності є результатом оволодіння (інтеріоризації) особистістю сприйманням та усвідомленням життя у всій його змістовній складності та функціонуванні.

Д.Кабалевський, Б.Теплов, І.Сеченов, І.Павлов та ін. наголошують на зв'язку рефлексії та художнього, зокрема музичного сприймання, яке містить такі основні, пов'язані з рефлексивним процесом компоненти: емоції, почуття, вияв особистісного смислу, проникнення у жанрово-стильові засоби музичного розвитку, естетичне переживання тощо.

Безпосередньо з розвитком рефлексії відбувається розвиток творчих можливостей особистості. Сучасна філософська концепція творчості визначає її як результат діяльності свідомості людини, найвищу форму активності, що спрямовує особистість на створення якісно нових духовних і матеріальних цінностей. Інтенсивність і форми прояву творчих можливостей різні, вони зумовлені характером, ступенем впливу зовнішніх та внутрішньо – особистісних факторів, що істотно впливають на ступінь новизни й цінність результату. Свідомість формується внаслідок взаємного співвіднесення предметних смислів, яке в людських відносинах обертається розподілом функцій. Свідомість – інтерсуб'єктивний чинник, який дозволяє і примушує суб'єкта бути суб'єктом, вона має структуру, яка є передумовою існування свідомості як такої і водночас її основою і важелем для самоорганізації. У сучасному філософському контексті творчість виступає як форма буття та родовою суттю людини, в результаті якої відбувається її розвиток, самовдосконалення, самовираження, самореалізація (компоненти рефлексії).

Рефлексія проявляється у процесі людської діяльності (соціальної, творчої), коли потрібна переоцінка ситуації, усталених способів взаємодії та власного місця в середовищі, в умовах безперервних змін вимог до пріоритетів, настанов, цінностей. Таким чином здійснюється вплив на наше майбутнє за допомогою повсякденної діяльності відповідно до наших поглядів про дійсність, а не відповідно до неї самої.

Отже, рефлексія є особливим механізмом зворотнього зв'язку у взаємодії людини зі світом і одночасно психічним механізмом, який допомагає особистості вибудувати світоцентричну та про соціальну ієрархію смислів. Вона саморозвивається чи деградує за рахунок перебудови ієрархії смислів, коли їх місця в системі та їх зв'язки між собою змінюються за значимістю для особистості.

Якщо звернутись до музичного сприймання та музичного мислення, які за своєю природою є звукоподібними, то можна усвідомити, що їх функціонування повсякчасно пов'язане з творчими процесами, діяльністю. Творчість, на думку М.Бердяєва, є народженням неіснуючого. Культура все більше починає розуміти творчість у психологічному трактуванні – суб'єктивного відкриття (Р.Сохань, Дж.Доллард, О.Лук, В.Моляко). Коли людина розв'язує проблемну ситуацію – розуміння і переживання музичного образу, співвідносить своє розуміння і переживання з переживаннями інших людей, вона робить суб'єктивне відкриття, що для неї є особистісним та інтелектуальним зростанням. Світ музики залишався б мертвим, якби не постійні відтворення та інтерпретації музикантів. Саме в музиці відтворення сягає творчої повноти. Художньо-образний компонент виступає самостійною категорією в діяльності музиканта (один із компонентів рефлексії). Аналізуючи художню діяльність, М.С.Каган зазначає, що вона посідає особливе місце в системі людської діяльності через те, що характеризується органічною цілісністю, й не розкладається на складові компоненти (діяльність пізнавальна, ціннісно-орієнтована, перетворювальна, комунікативна).

Велике значення у сприйманні музики має підсвідомість. А.Торопова підкреслює, що джерелом породження смислів при сприйманні музики правомірно вважаються підсвідомі структури психіки “архетипи” (за Юнгом першообрази, що знаходяться в колективному підсвідомому різних народів), що несе певне емоційне навантаження, яке виражається засобами музики, що резонують із архетиповою аналогією музичної музики”. Власне акт підсвідомого сприймання музики є актом резонансу між психічними можливостями слухача й музичним втіленням (нагадаємо, що “втілення “за Г.Батищевим, є творчість) й відображає індивідуальні можливості композитора та виконавця у розгортанні смислу”.

Однією з психологічних рис особистості є її активність, безпосередньо проявляється і в творчій активності. Психологи В.Моляко, Г.Асмолов, О.Запорожець, Я.Гальперін, Я.Пономарьов та ін. вважають, що активність як психологічна властивість особистості є першоосновою творення самого себе та предметного світу, внутрішньою детермінантою особистості й розглядається ними з позицій “внутрішніх умов”, на якій будується стратегія життя. На рівні індивіда активність виступає у формі поведінки, діяльності та вчинку, як самореалізації або творчості. Тому у творчій активності вчені підкреслюють її продуктивний, пошуковий, перетворювальний, спонтанний характер, тоді як діяльність може мати шаблонність, стереотипність.

Н.Вишнякова вважає, що ознаками креативності як особистісної категорії є інтелектуально-творча ініціатива, творчий потенціал, творча активність, здібність до саморозвитку та самоактуалізації, де творча активність є функцією вищого порядку, а самоактуалізація означає можливість людини стати такою як вона є.

Зарубіжні психологи Г.Олпорт, А.Маслоу, К.Роджерс стоять на позиції поєднання творчих можливостей з особистісними рисами. Вони вважають, що творчість, прагнення до самоактуалізації є найуніверсальнішою властивістю людини й притаманна всім людям від народження. Цікавим можна вважати той факт, що практично переважна більшість вчених-психологів (С.Ізард, А.Маслоу та ін.), розглядаючи творчі можливості людини і безпосередньо співвідношення емоцій та інтелекту, підкреслюють пріоритетність емоцій, які не залежать від знань і впливають на творчі можливості. Вони виділяють емоцію інтересу як особистісну властивість і підкреслюють, що творча особистість у стані натхнення втрачає минуле і майбутнє й живе тільки теперішнім моментом, повністю захоплюючись ситуацією.

Підсумовуючи усе вище сказане можна дійти наступного висновку: рефлексія і творчі можливості індивіда знаходяться у тісній взаємозалежності з такими особистісними властивостями і характеристиками, як емоції, почуття, катарсис, мислення, сприймання та ін. Розвинена рефлексія проявляється у рівні і якості самопізнання, ставленні до самого себе, саморегуляції поведінки та діяльності, самовиховання, цілеспрямованості у розбудові власної особистості.

Але для того, щоб компоненти рефлексії працювали необхідно розвивати їх. І найбільш ефективним методом для розвитку навичок та умінь рефлексії, на наш погляд, є музичне виховання і навчання. Це пов'язано в першу чергу з природою музичного мистецтва, а саме з його будівельним матеріалом – звуком та емоціями, почуттями та настроями. Сприймання та “розуміння “музичного образу, за висловлюванням видатного психолога Л.Виготського, завжди є суб'єктивним та “безобразним”. Для того, щоб адекватно сприйняти і пережити музичний твір необхідно само ідентифікувати свої власні почуття з почуттями, які виражені в музичному творі.

Дослідження цього феномена у підлітків було проведено за методикою В.Слободчикова, яке провела А.Сабо, в якому виділялись: 1 – “нульовий рівень” розвитку рефлексії (проявом була неспроможність підлітка виконати завдання методики); 2 – “покладальність рефлексії” (уміння підлітка розкласифікувати інформаційний масив, але виключно в один, певний спосіб); 3 –

”порівняльність рефлексії” (здатність до багатоманітної, однак не сюжетної, класифікації); 4 – “визначальність рефлексії” (демонстрування підлітками варіативності кваліфікації); 5 – ”синтезованість рефлексії” (здатність до сюжетного поєднання виділених групвань). Як показали результати дослідження “синтезованість рефлексії “ показали тільки 5 % підлітків. Таким чином, можна констатувати практично нерозвинену рефлексію у переважної більшості підлітків.

Дослідження, проведене на встановлення адекватності музичного сприймання і мислення підлітків з рівнем розвитку рефлексії показало, що підлітки з високим ступенем особистісної рефлексії показують “адекватність” творчого сприймання музики, а з недостатньо розвинутою – “неадекватність” сприймання музики. Отже, розглянемо, яким чином можна розвинути певні компоненти творчої рефлексії в музичній діяльності на прикладі студентів музичних навчальних закладів.

1. Студентам пропонується прослухати фрагмент музичного твору, в якому в певному місті такти переставлені містами або пропущений один такт. Прослухавши його, студент повинен дати відповідь на такі запитання: який а) лад (настрій), б) драматургія цього твору.

Відповідь студента показує рівень синтезованості та визначальності його рефлексії. Якщо студент не помічає перестановки або пропуску музичного матеріалу, не можна говорити про “адекватність” і творче сприйняття музики. До цього можна додати, що у нього слабо розвинуте чуття ладу та ритму, яке не дозволяє йому сприймати логіку розвитку драматургії. Тобто, розвиваючи музичні здібності (чуття ладу та чуття ритму), ми розвиваємо не тільки здібності, а й рефлексію. Студент розуміє, що йому необхідно вслухатися в звучання, зрозуміти форму і логіку розвитку музичної думки.

2. Студентам пропонується “*ur text*” музичного твору незнайомого студенту. Перед ним ставиться завдання визначити темп, динаміку, штрихи, метр, а також обґрунтувати свої міркування та висновки. Виконання цього завдання показує можливості студента до самостійного аналізу, співставлення свого власного досвіду з можливістю сприйняти невідоме з багатьма складовими та запропонувати свій варіант вирішення проблеми, творчо підійти до інтерпретації звукової інформації, виділити в ній головне та ін. Студент з високим розвитком рефлексії виконає це завдання відповідно до задуму композитора. Студент із слабким рівнем рефлексії не зможе грамотно виконати це завдання.

Історією вже давно визначено, що музичне мистецтво позбавлене статичності й остаточної формальної визначеності. Музика постійно відтворюється та інтерпретується. Вона онтологічно неможлива без творчості. Ми не знайдемо двох виконавців або любителів музики, які б однаково сприймали або виконували один і той же музичний твір, тому що все це залежить від особистісних смислів, нових прочитань, які вони вкладають в музику. Такі привнесення залежать від особистісної рефлексії слухача чи виконавця. Явище особистісної рефлексії розкривається перш за все як усвідомлення суб’єктом детермінант і засобів власної діяльності (досвіду, навичок, умінь тощо) і свого функціонування як особистості.

Підсумовуючи вище сказане можна стверджувати: рефлексія є ефективним засобом розвитку творчих можливостей особистості. Музичне мистецтво у розвитку рефлексії та творчої активності особистості посідає провідне місце.

Література

1. *Балаев А.А.* Актианые методы обучения. – М.: Профиздат, 1986.
2. *Бердяев Н.А.* Философия свободы. Смысл творчества. – М., 1989. – 291 с.
3. *Богоявленская Д.Б.* Психология творческих способностей. – М.: Академия, 2002.
4. *Петровская Л.А.* Теоретические и методические проблемы социально-психологического тренинга. – М.: МГУ, 1982. –158 с.
5. *Рибалко В.В.* Психология розвитку творчої особистості: Навч. посібник. –К.: ІЗМН, 1996. – 236 с.

УДК 78.01+1(092)(470+541)Лосєв

Гаврильчик Л.М.

СПІВВІДНОШЕННЯ МУЗИКИ ТА МАТЕМАТИКИ У ФІЛОСОФІЇ МУЗИКИ О.ЛОСЄВА

В статье рассматривается соотношение музыкального и математического бытия в аспектах их логической тождественности и выразительного различия в диалектико-феноменологической философии музыки А.Лосева.